

УДК 398

СКРЫПКА Ў БЕЛАРУСКАЙ ВЁСЦЫ: ГІСТОРЫЯ І ПЕСЕННАЯ СІМВОЛІКА

С.М. Лісіца

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск

Гістарычныя звесткі і аналіз фальклорных тэкстаў пацвярджаюць галоўную ролю і асаблівы статус скрыпкі ў народнай культуры беларусаў.

Ключавыя словы: скрыпка, беларускі фальклор, каляндарна-абрадавыя песні, загадкі, вобраз.

Смычковыя інструменты (фідэль, рэбэк, гудок, смык і т.п.) здаўна былі распаўсюджаныя ва ўсіх еўрапейскіх краінах. На мяжы XIV – XV стст. пачалося расслаенне смычковых хардафонаў, у выніку якога ўтварыліся дзве галіны развіцця. Першая, якая бытвала ў прыдворна-замкавай практыцы і звязаная з лютняй, спрычынілася да ўтварэння сямейства віол; другая, звязаная з практыкай народных музыкаў, прывяла да ўзнікнення скрыпкі. Музыкальны інструмент, які мы ўяўляем, успрымаючы слова «скрыпка», увасобіўся ў сваю дасканалую форму прыблізна ў сяр. XVI ст. у Паўночнай Італіі (Брэшыя, Крэмона). Аднак першыя 50 гадоў масавай вытворчасці скрыпак у Італіі яны вырабляліся на вываз і ня мелі попыту ўнутры краіны. Фрэскі ў Сафііскім саборы ў Кіеве (XI ст.) і ў Мелётава, што за 33 км на ўсход ад Пскова (XV ст.) – выяўляюць смычковыя інструменты. Бальтазар Данкварт (1550 – 1622) у Вільні пры двары Радзівілаў вырабляў скрыпкі вышэйшага класу. На мяжы XVI – XVII стст. пры дварах магнатаў (Радзівілаў, Тышкевічаў, Пацаў) працаваў лютніст Мікелянджэла Галілея (брат славутага астранома Галілеа Галілея). У пач. XVI ст. славу польскіх скрыпак адзначае ў сваёй кнізе нямецкі вучоны Марцін Агрыкола. І гэта яшчэ не ўсе факты, якія пацвярджаюць, што нашая Радзіма мела цесныя сувязі з перадавымі краінамі Еўропы і не саступала ў разнастайнасці музыкальных інструментаў [5, с. 5 – 30; 9, с. 39].

У сваёй манаграфіі «Духоўная культура Рэчыцкага Палесся» Часлаў Пяткевіч прысвяціў музыцы і танцам цэлую главу, у якой ёсць раздзелы, што падрабязна апісваюць тэхналогію вырабу скрыпкі і струн, навучанне ігры на скрыпцы, адносіны да скрыпкі; багата там народнай тэрміналогіі. Тамсама ён сцвярджае, што амаль у кожнай вёсцы можна напаткаць здольнага сталажара, які акрамя мэблі і іншых рэчаў умее рабіць скрыпкі. Гэтая здольнасць рабіць скрыпкі з'яўляецца паказчыкам майстэрства. Прыкладам Ч. Пяткевіч прыводзіць гісторыю Змітра Худзенкі, які ў 1878 г. зрабіў яму скрыпку за 5 рублёў, праз 8 гадоў яе ацанілі ў 100 рублёў, а ў 1900 г. музыкант, выпускнік Варшаўскай кансерваторыі, заключыў, што тая скрыпка бездакорная. Пры апісанні адносінаў палешука да скрыпкі Ч. Пяткевіч адзначае яе асаблівы статус і адпаведнае да яе стаўленне. У асобным раздзеле ён прыводзіць шэраг гісторый, якія падкрэсліваюць любоў і чулівасць палешукоў да музыкі. Музыка ўражання палешука называюць «ангельскімі іграмі», «святымі іграмі», што паказвае на сакральнасць музыкі ў народным уяўленні. Завяршае гэты раздзел Ч. Пяткевіч сцвярджаннем, што першае месца сярод музыкальных інструментаў займае скрыпка, і згадкай апавядання пра музыку, які прадаў душу чорту, каб той навучыў яго іграць на гэтым музыкальным інструменце [23, с. 232 – 258].

Асаблівае становішча скрыпкі выяўляецца самой мовай: у нарысе М. Я. Нікіфароўскага «Дудар і музыка» пад музыкам маецца на ўвазе скрыпач [15, с. 185], і ў працы «Быт заходне-рускага селяніна» пры апісанні вясяля Ю. Ф. Крачкоўскі піша «музыкант», а ў дужках – скрыпач [12, с. 23]. Яскравей гэтая асаблівасць захавалася ў чэшскай мове, у якой даўней слова «піштба» значыла гранне на жалейках, «трубенне» – на духавых, «бубнаванне» – на ўдарных, а слова «гудба» напачатку называла гранне на смычковых інструментах, а ў выніку расшырыла сваё значэнне да называння любой музыкі [22, с. 211].

Месца скрыпкі ў народнай музыцы відавочна ілюструюць фальклорныя тэксты, у якіх з усіх музыкальных інструментаў найчасцей згадваецца «скрыпачка» (скрыпанька, скрыпка, скрыпіца, гуселькі, (г)вусьлі, бас). У чэшскай мове скрыпку называюць гуслямі (housle), відаць, раней і ў беларускай мове слова «гуслі» азначала струнны смычковы інструмент, што пацвярджае тэкст прымеркаванай да зімовага часу карагоднай песні: «Васіль мой, Васільчак, / Да пасады мяне ў садочак. / Я ў пятніцу сад садзіла, / У суботу палівала, / У васкрэсны дзень заламала. / Заламаўшы, вянок звіла, / Звіўшы вянок, пайшла ў танок. / А ў тым танку мой мілы друг / У гуслі іграець. / Яго гуслі званчастыя, / Яго струны шаўковыя, / Яго смычкі дубовыя» [8, с. 449 – 450]. Значэнне такіх загадак, вядома ж, трэба ўспрымаць крытычна. Напрыклад, пад «гуселькамі» ці «вусьлямі» ў некаторых тэкстах могуць згадвацца нявызначаныя хардафоны. Аднак большасць загадак паказвае на хуткую папулярызаванасць у народнай музыцы дасканалыя ў параўнанні з іншымі інструментамі.

Найзначнейшым складнікам нашай нацыянальнай адметнасці і беларускага фальклору ўвогуле з'яўляюцца валачобныя песні, якія шырока ахопліваюць розныя праявы жыцця селяніна. У склад валачобнай дружыны абавязкова ўваходзіў музыка, што шматкроць пацвярджаецца завяршэннямі валачобных песень, дзе выпрошваюцца дары: «... Пачынальнічку – сорак ячак, / А падхватнічку – ды па дзесятчку, / А нашаму музыку – трубку палатна, / Трубку палатна – торбачку пашыць, / Торбачку пашыць – скрыпачку насіць...» [1, с. 53]; «... А на вуслі хоць нямнога – паўзалатога...» [1, с. 64]; «... Музыканцічку – ды капа яец...» [1, с. 71]; «... Нашай скрыпца – мерка жытца...» [1, с. 86]; «... Музычынку – чырвоны злоты, / Чырвоны злоты яму на боты. / Яшчэ к таму полсць саланіны, / Полсць саланіны – смычок падмазаць, / Штоб скрыпачка ды йграла, / Штоб яна не залягала...» [1, с. 111]; «Мая музыка не дарагая – / Кварта гарэлкі, сыр на талеркі, / Пшонны й піражок на закусачку...» [1, с. 114]; «... А музыку-музыканту – / Бутылчак "горкай доли"...» [1, с. 149]; «... Музыканту – чэрвен злоты на боты...» [1, с. 163]; «... Музыканту – пальчатачкі, / Каб любілі дзяўчатчкі...» [1, с. 238]; «... Скамарохава горкая доля: / Чарка гарэлкі, пірог на тарэлкі. / Нашаму механошу – пірог за калошу, / А нашаму скамарошу – рэштата гарошу.» [1, с. 238]; «... А музыку-небарак – / Чырвоны злоты на табаку...» [1, с. 241]. Па значнасці падарункаў можна меркаваць пра вялікую ролю музыкі ў дружыне, але зрэдку сустракаюцца і такія радкі: «... Музыцкая горкая доля, / Што даюць, бярэць тое...» [1, с. 154].

Сярод валачобных дзяўчыне часта сустракаюцца песні, што ўтрымліваюць загадкі, сярод якіх нярэдка трапляецца загадка пра скрыпку: «Ой, у гародзе ды на пераходзе, / Траўка-мураўка зялёная! / Слічна паненка ячмень жала, / Ячмень жала, грэчку вязала. / Ды прышоў да яе кавалер яе, / Ды загадай сем загадак. / — Еслі адгадаеш, то мая будзеш: / ...Што то плача ды без слёзачак, / ...Скрыпка плача ды без слёзачак...» [1, с. 352].

У валачобных песнях хлопу часта выкарыстоўваецца матыў чудаўных памочнікаў, якія абяцаюць дапамагчы ў адказны перыяд жыцця – падчас жаніцбы, таму ў гэтых песнях таксама часта згадваюцца музыкі: «А стаіць дубок, ён тонак, высок, / Вясна красна, зялёна! / Ён тонак, высок, лісцейкам шырок. / А на тым дубку да й сядзіць арол, / А й сядзіць арол, шышачкі

клюець, / Шышпачкі клюець, расу абіваіць, / Расу абіваіць, праўду гукаіць. / А й туды ж ішоў молад Колечка, / А й меціць, меціць арла застрэліць. / — Не страляй мяне, молад Колечка, / Некалі буду знадобен табе. / А як будзеш ты а й жаніціся, / Твая ж дзевачка а й за ракою, / А й за ракою, а й за вадою. / Не будзіць табе ні перазеду, / Ні перазеду, ні пераходу. / Я млада цябе — на правым крыле, / Тваю дзевачку — блізка ды ля цябе, / ... / Тваіх музыкаў — хоць на языку. / ...» [1, с. 371 – 372].

Згадваецца скрыпка і ў веснавых песнях: «Вол бушуе — вясну чую, / Дзеўка плача — замуж хоча. / — Не бушуй, воле, шчо наарэшыся, / Не плач, дзеўка, нажывешся. / Прышлі к дзеўцы ўсе сваточкі. / Маці дачкі не аддавала, / Усё ж на весну уклдала. / Прышла вясна — дзеўка ўмерла. / Пашла ж маці на магілу / К свайму зяцю землямеру. / — Зяцю, зяцю, землямеру, / Узяў дачку, не пытаўся. / Да й дзе вашы ўсе сваточкі? / — Што дубочкі — то сваточкі, / Што бярозкі — то свяхначкі, / Што ляшчынкі — то дружачкі, / А што дробен дожджык — то цымбалы, / А што буян ветрык — то скрыпачка» [2, с. 81]; «— Ой, вясна, вясна, вясначка, / Дзе твая дачка-паненачка? / Паненачка. / — Пагнала бычкі й у ліпачкі, / У ліпачкі, / За ёю хлопцы у скрыпачкі, / У скрыпачкі, / А Васілёчкі ў галасочкі, / Ў галасочкі, / А Іванчыкі ў барабанчыкі» [2, с. 144]; «Вясна мая, вясняначка, / Пагнала бычка на раначкі, / А сама села на ганачкі. / "Пасіся, бычок, пад ліпкамі, / А я паскачу пад скрыпкамі"» [2, с. 147].

Відаць, музыка ўдзельнічаў ва ўсіх календарных абрадах: «Што на Юр'я робілі? Ну, вот пасьцілі пастухі — эта запасвалі кароў. Тады на Юр'я яшніцу пякуюць на полі, водку пьюць, гуляюць, ходзюць; у жытное йдуць — жыгта глядзець, як вот даўней было. Даўней жа было свае палоскі жыта. Ну йдуць, бяруць іскрыпку (даўней жа гармонікаў зтых не было ўпярод, а йскрыпкі). Скрыпка, цымбалы такія бальшыя, ну, яны ж цяпер... відзела?» [10].

Музыка асацыюецца з радасцю і весялосцю, якія ўласцівыя купальскаму святу, таму згадкі музыкаў і музычных інструментаў у купальскіх песнях нярэдка: «Сядзіць Купалля на плоце, / Яго галоўка у злоце. / Просе ў Бога пагоды: / — Да дай жа, Божа, пагоду / На гэту ночку вясёлу, / Да каб музыка ігралі, / Да каб дзевачкі спявалі, / Да каб малойцы гулялі» [15, с. 70]; «То-то-то! Купала Яна на вулку звала, то-то. / — Хадзі, Яначка, хадзі на вулку, / Скрыпачкі граюць, дзевачкі пяюць, / Дзевачкі пяюць, Яначку ждучь» [15, с. 81]; «Ой, рана-рана да на Яна / Зямля дрыжала ад Купала, / Да сяло звінела, як гралі, / А бары ж шумелі, што пелі. / Прасілася нявехна ў свякраткі...» [15, с. 112].

Чарговае пацверджанне асаблівага статусу скрыпкі, гучанне якой адпавядае святому дню ў процівагу будням з іх дудкамі, знаходзім у жніўнай песні: «А траўка-мураўка! / А чаму ж ты не зелена? / — Як жа мне зялёнай быць? / Мяне дзеўкі стапталі, / Да црркаўкі ходзючы, / Пана Бога просючы: / — Дай, Божа, доленьку, / А дай, Божа, шчасцейка: / Свёкра багатага, / А свякроўку ласкаваю, / Ды каб упіла, уела / Ды добра ухадыла: / Будзень дзень пад дудкаю, / Святы дзень пад скрыпкаю, / Ў аksamіце ячмень жаці, / А ў золаце панаваці» [14, с. 271].

У восеньскі цыкл календарна-абрадавай пазіі ўваходзяць ярныя і ільняныя песні, песні пры зборы ягад і грыбоў, кірмашовыя (піва) і ўласна восеньскія. Сярод ільняных і ягадных песень згадкі музыкаў ці музычных інструментаў не трапляліся, прынамсі, пакуль. Уласна восеньскія песні — пазія лірыка-вясельнай тэматыкі, у якой задумнены сум, абумоўлены восеньскай парой, і прадчуванне расстання з роднай хатай у сувязі з хуткім замужжам не спрыяюць з'яўленню думак пра музыкаў і музыку; і разам з тым вясельны складнік восеньскіх песень і ўяўленні пра каханага часам патрабуюць каларыту, які могуць даць вобразы музыкі: «Ой, на гарэ ячмень жала, / Снапоў не вязала, / Каго верна любіла, / Праўды не казала. / Тагды буду ячмень вязаць, / Як месяц узойдзіць, / Тагды буду праўду казаць, / Як ён мяне возьмець. / Вышла дзеўка за варота, / Думашку думаіць, / А за ёй бел малойчык, / На скрыпачку граіць...» [13, с. 91]; «... За гарою калінка буяіць, / За другою — дзяўчынка гуляіць. / — Гуляй, дзеўка, цябе маці кліча. / — Няхай кліча, я знаю нашто: / Хоча маці за роўніцу аддаці. / А я роўніцу здаўна любіла, / У тыдні тры дні ўсё віном паіла, / За вароты з скрыпкамі правадзіла, / У яго следзіць прасецень пакаціла» [13, с. 130]; «... — Ой, не выглядай, малада дзеўка, / З баценькавага двора, / Бо едучь святы, музыка іграюць, / Хочучь цябе ўзяці...» [13, с. 159]; «... Маладзенькі Іванка, / Куды цябе бацька радзіць? / Чы на вайну, чы да цесценька? / На вайне сякуюць, рубаюць, / А ў цесценька п'юць, гуляюць, / На вайне з бічыкамі, / У цесценькі з музыкамі» [13, с. 201].

Яркім прыкладам асацыяцыі музыкі з радасным добрым жыццём з'яўляецца тэкст наступнай песні: «Пайду я да Дунаю / Да стану я, падумаю. / А ў Дунаю да дно відно, / Мне ў бацоўна добра было: / На вуліцы перад мілым / На музыках заначую. / А цяпер пайду я да Дунаю / Да стану я, падумаю. / А ў Дунаю дна няма, / А ў свёкра добра няма: / Пры постаці перадною, / А пад жарнамі заначую.» [13, с. 216 – 217].

З кірмашамі звязанае гулянне, гасціна, таму сярод восеньскіх кірмашовыя песні вылучаюцца часцейшымі згадкамі музыкаў: «Наварыў верабей піва, / Ён усіх пташак зазваў, / Аднае савы не зваў. / А савя не ўпірліва, / Прыляцела сама ў піва. / Села сабе на прыпечку, / Як зайграла ў скрыпачку, / Усе вароны — ў далоні, / А ўсе галкі — у палкі, / Усе сарокі — у скокі, / Верабейка — ў танец, / Паламаў сабе палец...» [13, с. 245]; «— А бяда на мяне, мае жоначкі, / Што ліхі муж, ліхі: / Сам піва не варыць, / У чужое не ідзець. / — А ідзі, міла, у чужое піва / Ды не забавіайся, / На скрыпачкі да на дудачкі / Не заслухайвайся, / На дзіятка на маленькае / Не забывайся, / Пайшла міла ў чужое піва / Ды й забавілася, / На скрыпачкі ды на дудачкі / Ды й заслухалася, / На малойчыкаў на маладзенькіх / Ды й заглядзелася, / На дзіятка на маленькае / Яна забылася...» [13, с. 245].

Календныя песні функцыянальна надзвычай блізкія да валачобных, таму ў іх таксама часта згадваюцца розныя музычныя інструменты: «Дай, Божа, нам Каляд даждаць, / Лёлі-лёлі, нам Каляд даждаць. / Ці не пойдзем на ігрышча гуляць, / Ідзем, ідзем ды падслухаем. / Ці гудуць гуслі, ці іграюць скрыпкі, / Ці скачуць дзеўкі-чарнабрыўкі» [8, с. 119]; «... О-го-го, козка, / О-го-го, сера, / О-го-го, бела! / Паслухай, козанька, / Гдзе й дзваны дзвоняць, / Гдзе ў бубны бубняць, / Гдзе ў трубы трубяць, / Гдзе скрыпчы граюць...» [8, с. 386]; «... Як зайграем, зайграем, / Мой муж — у дуду, / Я, малада, — у трубу, / Дзеці мае — ў скрыпкі...» [8, с. 466]; «У полі пад шатром Стасюнька з канём, / На вайном кане, на залатом сядле, / У гуселькі іграе, злічна спявае. / Прышла ж да яго маменька яго: / — Ой, сынку ж, сынку, малады Стасюньку, / Хто ж цябе наўчыў у гусленькі граці, / У гусленькі граці, злічна спяваці? / — Да была ж у караля да адна дачка, / Да тая ж наўчыла ў гусленькі граці, / У гусленькі граці, злічна спяваці. / — Мы ж цябе, Стасюньку, не зневажаем, / Да святым ражаством паздраўляем...» [8, с. 303].

Часта згадваецца скрыпка ў цярэшках, значна радзей тамсама можна напаткаць дуду, «цынбалы», «гуселькі/гуслі», «жалеечку», «скрыпку-бас» (то б то басэтлю). Скрыпка была не толькі сольным інструментам, але грала і ў гуртах, гэты факт адлюстраваны ў многіх фальклорных тэкстах, напрыклад, у прыпеўцы да Лявоніхі: «Як я замуж хацела, / Сем разоў з печы зляцела. / Як мяне замуж аддавалі, / Чатыры скрыпачкі ігралі, / Пятая дуда раўла, / Мяне з розуму звяла, / Шостыя цынбалы білі, / На розум навадзілі» [16, с. 115] і ў дзіцячай песні: «Два бараны іграюць у арганы, / Дзве лісіцы іграюць у скрыпцы, / А чорная свіння са смеху лягла, / Што ў яе на двары такая капэльна была» [6, с. 351].

Аналіз цярэшкавых тэкстаў наводзіць на думку, што музыка актыўна ўздзейнічала на чалавека: «... Паціху, музыка, іграй, / Паціху, дзядулька, ўцякай...» (хуткасьць руху чалавека вызначаецца тэмпам музыкі); «Чую скрыпачка іграіць, / А дзядулька ні пускаіць...» (музыка вабіць да сябе); «...Дуда раўла, мяне з розуму звяла... цынбалы білі, на розум на-

вадзілі». Гэтая ж тэма праяўляецца ў прыпеўках: «Ой, там каля лужы, / Ляжыць бабка нядзюжа, / Як музыку пачуе, / Дык лежачы танцуе» [20, с. 42].

Такім чынам, згадка скрыпкі і музыкі-скрыпача ў каляндарнай паэзіі кіруецца на акцэнтацыю сакральнасці святочнага часу, а таксама на ўласна гульнёвы настрой са скокамі і спевамі. Адкрытым застаецца пытанне аб матываванасці выбару вобраза скрыпкі ў кожным канкрэтным каляндарным цыкле, але частотнасць яе згадак не пакідае сумніваў у асаблівым статусе гэтага музычнага інструмента ў традыцыйнай культуры беларусаў.

Загадка як жанр, што закліканы быў класіфікаваць і метафарычна паказваць рэчаіснасць, фактычна ўпарадкаўвае сама неабходныя веды пра свет. У выпадку са скрыпкай загадка іншасказальнай мовай апісваюць асноўныя яе канструкцыйныя асаблівасці, працэс вырабу і нават выкарыстання. Вось некалькі яскравейшых загадак пра скрыпку: «У лесе сцята, у каморы ўята; ляжыць – маўчыць, возьмеш у рукі – плача. У лесе вырасла, з лесу вынеслі, у руках плача, хто слухае, той скача. За лесам лясенскім закавала зязюленька голасам паненскім. Пяе петушок з чатырох кішок. У ліпавым куце мядзьведзь раве (скрыпка і цымбалы). Вясёлае дрэва вясёла спявае, конь на баранах хвостом махае» [7, с. 359 – 362].

«Ехала сватоя цераз бор, / Да рублі дрэва да ўсе клён, / Да рублі дрэва да ўсе клён, / Да рабілі скрыпачкі на выбор. / Грайце-грайце, скрыпачкі, галасней, / Няхай плача Танька жаласней» [11] — гэтая вясельная песня разам з загадкамі пацвярджаюць той факт, што беларусы добра ведалі тэхналогію вырабу скрыпкі: явар ішоў на плечы, лучкі, кабылку, шыйку з галоўкай, валасы з конскага хваста нацягваліся ў смыку, а струны віліся з барановых кішок.

У радзіннай паэзіі ў цэнтры ўвагі галоўныя героі святочных абрадаў: бабка, кум, кума, бацькі дзіцяці, але часам згадваецца музыка ці яго інструмент: «А ў сеначках, / У сеначках музыка іграець, / А ў хатынькі, / Ў святоланькі хрэсьбінкі гуляюць. / ...» [3, с. 73]; «— А я цябе, бабанько, / Дадому не пусцю, / Дадому не пусцю, / Музыкі найму. / ...» [3, с. 304]; «Шум, шум чэраз новыя сены, / Пара кумоў ды за столікам селі. / Адзін кум ды на скрыпачку грае, / Другі кум куму намаўляе: / — Кінь, кума, ды дзіця у крапіву, / Паедзем, кума, мы з табой на Ўкраіну» [3, с. 304].

Нярэдка згадваюцца скрыпкі ў баладах рознага зместу: «Быў у маткі адзін сыноч / Да й той маткі не слухаў, / На ваенку ён паехаў. / Матка сына правяла, / На век вечны пракляла: / — Бадай жа ты, мой сыноч, / І полечка не з'ехаў, / ... / Яму Бог не памог: / Ён полечка не з'ехаў, / На другое не ўз'ехаў, / З конічка звалўся, / На шабельку прабіўся. / Конік стаў каменем, / А сам жа ён – яварам, / З хустачкі – рэчанька, / З шабелькі – кладачка, / З кудзерка – мураўка. / Тудэймі йшла дзевачка. / — Явору, явору, / Я з табою гавору. / Ёсь у мяне браткі, / Я вялю ім зрубаці, / У скрыпачкі складаці. / Братцы будуць іграці, / А я буду плясаци. / ...» [18, с. 353]. Ёсць шэраг балад пра вяртанне трох малойчыкаў / салдацікаў, дзе «скрыпачка» і ўменне граць на ёй асацыюецца з жанатым чалавекам, напрыклад: «Ах, лесам, лесам тры дарожанькі, / Тудою ішлі тры малойчыкі. / А адзін ідзе – песенькі пяе, / А другі ідзе – ў скрыпачку йграе, / А другі ідзе – ў скрыпачку йграе, А трэці ідзе – моцненька плача. / А хто да маткі йдзе – песенькі пяе, / А хто да жаны йдзе – ў скрыпачку йграе, / А хто да жаны йдзе – ў скрыпачку йграе, / А хто да мацькі йдзе – моцненька плача. / ...» [19, с. 55]. Магчыма гэта абумоўлена не толькі асацыяцыйнай музыкай з любоўнымі настроймі, але і з тым, што навучыцца граць у скрыпку зусім няпроста, што добра граюць ужо дарослыя людзі.

Рэкруцыя і салдацкія песні адметныя часцейшымі згадкамі барабанаў, труб і дудак, але нярэдка згадваюцца ў іх скрыпкі ды гуселькі. Прытым з імі асацыюецца разнастайнасць эмоцый і характарыстык: весялосць («Гуляй сабе, мая міла, як гуляла, / Наймай сабе скрыпкі, дудкі, як наймала» [21, с. 66 – 67]); жальба («Я думала, сынку ды знайшоў сабе скрыпку» [21, с. 99 – 100]); самавітасць («Харош, хорош ўдовін сын, / На вараным коню. / Едзе, едзе ён на коню, / У скрыпачку грае...» [21, с. 136 – 137]); радасць («А ў той карчомцы тры казакі п'юць. / Адзін казак піў – кая прапіў, / Другі казак піў – сядзелька прапіў, / Трэці казак піў – жупан прапіў. / Да што кая прапіў – той сільна плача, / Да што сядзелька прапіў – дак узрыгае, / Да што жупан прапіў – дак у скрыпачку грае, / Ён сваіх братцаў развесяляе» [21, с. 160 – 161]); «Што да маткі ідзе – хораша пяе, / Што да жонкі йдзе – у скрыпачку грае, / Што да мацькі йдзе – сільна плача» // «К мамцы йдзе – песенькі пяе, / К жонаццы йдзе – на скрыпку йграе, / К мачысе ідзе – сільненька плача» [21, с. 221 – 222]).

Знайшла сваё адлюстраванне скрыпка і ў дзіцячым фальклоры: «Пайшоў коцік пад ліпку ды знайшоў сабе скрыпку» [6, с. 102]; «Ой, басую на басу / Спяку катку каўбасу» [6, с. 140]; «Да пабег зайчык пад ліпку, / Да знайшоў сабе скрыпку. / Трэба зайчыка спаймаці, / Скрыпачку адабраці, / Стане хлопчык спаці» [6, с. 168] – гэты ўсё калыханкі. Тэкст дзіцячага прыгавора: «Ліпавае скрыпка, / Бярозавая струнка, / Чаму ж ты не іграла, / Як баба ўмірала?» [6, с. 373] і сувязь скрыпкі з ліпай у вышэй згаданых калыханках могуць ускосна пацвярджаць даўнюю гісторыю бытавання скрыпак на нашых землях, бо продкі скрыпак рабіліся з ліпы, як і некаторы посуд.

Смык належыць да мужчынскай сімволікі [4, с. 224, 367]. Калі ж улічыць сцверджанні арганалагаў, што струнныя інструменты знаходзяць ад драўлянага посуду (міска), які адносіцца да жаночай прыроды, то можна аднесці саму скрыпку да жаночай прыроды. Тады дасканаласць інструмента відавочная на міфалагічным узроўні.

У манаграфіі «Духовная культура Рэчыцкага Палесся» Часлаў Пяткевіч у главе, прысвечанай хрысціянскім вераванням, у раздзеле «Душа» прыводзіць шэраг аповедаў пра продаж душы чорту, у адным з якіх хлопец прадаў душу чорту, каб выдатна граць на скрыпцы [23, с. 161 – 162] – гэты паказвае, што музыкаванне, як від дзейнасці, даступны не кожнаму, што гэты талент даецца Богам.

Адзінкавыя факты выкарыстання скрыпкі (дакладней, яе струнаў) у лекавай практыцы беларусаў былі зафіксаваныя ў Нясвіжскім раёне: «— Барадаўкі ў аснаўном как-то з прыроды. Прыродныя яны, некалі, барадаўкі некалі, знаеце, как лячылі, гэтыя скрыпкі, скрыпка во, і гэтыя стрункі гэтыя, жылкі гэтыя, і гэтымі тоненькімі жылкамі перавязвалі і ён адвальваўсё, зразу адваліцца» [зап. Т. В. Валодзіна 9.10.2012 г. у в. Вялікая Ліпа Нясвіжскага р. ад Рэгіны Міхайлаўны Марчык, 1937 г.н.]; «Некалі гэтак рабілі, зразу адвальваўсё. Насіі, гэта ў нас дзядзька тут, чалавек адзін, каторы ўжэ ну то са старых, са старых ужэ смыкоў, тых ці этых тыя струначкі, гэтыя, валасінкі гэтыя, тое, што граюць. Як скрыпка спорціцца, ужэ не работае, валасінкі забіраюць, і там яны таўставаценькія, а іх разлучаюць і перавязваюць бародаўкі, і яны адвальваюцца. Это некалі рабілі, а цяпер я не знаю, чым робяць» [зап. Т. В. Валодзіна 9.10.2012 г. у в. Вялікая Ліпа Нясвіжскага р. ад Неанілы Вячаславаўны Карпач, 1940(2) г.н.].

Наступная мова цікавая не толькі згадкай скрыпкі, але і тым, што шаптуха-жанчына практыкуе музыкаванне, якое традыцыйна лічылася зусім не жаночым заняткам: «Сядзіць баба на прыпечку, іграе на скрыпачку, іграе і грыжу замаўляе. Урочную, прырочную, мужчынскую, жаночую, дзяціную, каціную. Не грызі, грыжа, (імя) цела, а грызі ў лесе яловы сук і дрэва» [Зап. у 2013 г. Валодзіна Т. і Кухаронак Т. у в. Стаялава Клічаўскага р. ад Чмары Тэклі Цімафеўны, 92 гады].

Гэта першасны аналіз, многія тэксты праз іхную вялікую колькасць і неалічбаванасць пакуль мной нявывучаныя. Але нават на падставе пералічаных фактаў, можна сцвярджаць, што скрыпка – галоўны беларускі народны музычны інструмент; як казаў Станіслаў Вікенціевіч Маленчык: «Скрыпка – царыца музыкі». Таму народную скрыпку можна лічыць маркерам беларускай этнічнай прасторы. Частыя згадкі скрыпкі ў сувязі з тэмай заляцанняў і вобразамі прывабнага жаніха ці проста зухаватага хлопца патрабуюць дадатковага вывучэння і будуць даследаваныя ў наступных працах.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Барташэвіч, Г. А. Валачобныя песні / Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей, В. І. Ялатаў. — Мн.: Навука і тэхніка, 1980. — 560 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
2. Барташэвіч, Г. А. Веснавья песні / А. Г. Барташэвіч, Л. М. Салавей, В. І. Ялатаў. — Мн.: Навука і тэхніка, 1979. — 608 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
3. Барташэвіч, Г. А. Радзінная паэзія / Г. А. Барташэвіч, В. І. Ялатаў. — Мн.: Навука і тэхніка, 1971. — 784 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
4. Володина, Т. В. Белорусский эротический фольклор / Т. В. Володина, А. С. Федосик. — Москва: Ладомир, 2006 — 381 с.
5. Гинзбург, Л. С. История скрипичного искусства: учебник для музыкальных вузов в 3-х выпусках. Вып. 1 / Л. С. Гинзбург, В. Ю. Григорьев — М.: Музыка, 1990. — 284 с.
6. Грынблат, М. Я. Дзіцячы фальклор / М. Я. Грынблат, В. І. Ялатаў. — Мн.: Навука і тэхніка, 1972. — 736 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
7. Грынблат, М. Я. Загадкі / М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. — Мн.: Навука і тэхніка, 1972. — 448 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
8. Гурскі, А. І. Зімовыя песні. Калядкі і шчадроўкі / А. І. Гурскі, З. Я. Мажэйка. — Мн.: Навука і тэхніка, 1975. — 736 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
9. Дадзіёмава, В. У. Гісторыя музычнай культуры Беларусі да ХХ стагоддзя / В. У. Дадзіёмава. — Мінск: Беларуская дзяржаўная акадэмія музыкі, 2012. — 230 с.
10. Калекцыя фальклорных запісаў АІМЭФ. — Ф. 20, воп. 76, спр. 10.
11. Калекцыя фальклорных запісаў АІМЭФ. — Ф. 20, воп. 80, спр. 4.
12. Крачковский, Ю.Ф. Быт западно-русского селянина. М.: Изд-во имп. общ-ва истории древностей России при Моск. ун-те, 1874. — 212 с.
13. Ліс, А. С. Восеньскія і талочныя песні / А. С. Ліс, С. Т. Асташэвіч, В. І. Ялатаў. — Мн.: Навука і тэхніка, 1981. — 679 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
14. Ліс, А. С. Жніўныя песні / А. С. Ліс, В. І. Ялатаў. — Мн.: Навука і тэхніка, 1974. — 816 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
15. Ліс, А. С. Купальскія і пятроўскія песні / А. С. Ліс, С. Т. Асташэвіч, Г. В. Таўлай. — Мн.: Навука і тэхніка, 1985. — 631 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
16. Назіна, І. Д. Жаніцьба Цярэшкі / Л. М. Салавей, І. Дз. Назіна. — Мн.: Навука і тэхніка, 1993. — 519 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
17. Никифоровский, Н. Я. Очерки Витебской Белоруссии. Дударь и Музыка / Н. Я. Никифоровский // Этнограф. обозрение. — М., 1892. — Вып. 2.
18. Салавей, Л. М. Балады: у 2 т. / Л. М. Салавей, Т. А. Дубкова. — Мн.: Навука і тэхніка, — Т. 1 — 1977. — 784 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
19. Салавей, Л. М. Балады: у 2 т. / Л. М. Салавей, Т. А. Дубкова. — Мн.: Навука і тэхніка, — Т. 2 — 1978. — 744 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
20. Цішчанка, І. К. Прыпеўкі / І. К. Цішчанка, Л. М. Фёдараў. — Мн.: Навука і тэхніка, 1989. — 432 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
21. Цішчанка, І. К. Сацыяльна-бытавыя песні / І. К. Цішчанка, В. І. Скідан, Г. В. Таўлай. — Мн.: Навука і тэхніка, 1987. — 486 с.: — (Серыя «Беларуская народная творчасць»).
22. Markl, J. Podíl houslí na lidové hudbě v Čechách / Jaroslav Markl // Český lid. — Praha, 1979. — № 4 (66).
23. Pietkiewicz, Cz. Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego: materiały etnograficzne / Cz. Pietkiewicz. — Warszawa: TNW, 1938 — 480 s.

FIDDLE IN THE BELARUSIAN VILLAGE: HISTORY AND SONG SYMBOLISM

S. Lisitsa

Historical information and analysis of folklore texts confirm the main role and special status of the fiddle in the folk culture of Belarusians.

Keywords: fiddle, Belarusian folklore, traditional songs, riddles, imagery